

ВІДОБРАЖЕННЯ ДІАЛЕКТНИХ РИС В УКРАЇНСЬКОМУ ДИТЯЧОМУ ФОЛЬКЛОРНОМУ МОВЛЕННІ

(на прикладі казкового епосу)

У статті йдеться про відображення діалектних рис в українському дитячому фольклорному мовленні. Матеріалом дослідження став казковий епос, який засвідчив багатий спектр діалектної лексики.

Ключові слова: українське дитяче фольклорне мовлення, казковий епос, діалектна лексика.

За останні десятиліття у мовознавстві помітно зріс науковий інтерес до мовностилістичних ознак української народної творчості, зокрема до культурної конотації фольклорного слова, розвитку його семантики. Фольклор загалом є однією із форм суспільної свідомості, частиною духовної культури народу, тісно пов'язаною з його мовною картиною світу.

Усна народна творчість дає надзвичайно багатий матеріал для осмислення специфіки народного світосприйняття у найрізноманітніших його аспектах, оскільки в ній поєднуються загальнономовні, загальнофольклорні і специфічно жанрові тенденції, що зумовлює певні труднощі у визначенні стилістичної природи мови фольклору. Це стосується й українського дитячого фольклорного мовлення, яке має тільки йому притаманну смислову організацію текстових структур, тісно пов'язану з діяльністю мовця й слухача, спрямовану на відображення реалій життя.

Жанрово-стилістичне багатство усної народної творчості досліджують фольклористи, літературознавці, лінгвісти. Дослідження мови українського фольклору було започатковано у XIX столітті працями І. Срезневського, М. Костомарова, О. Потебні, О. Афанасьєва, Ф. Буслаєва. Розвідки згаданих авторів стосувалися в основному пісенних жанрів – колядок, щедрівок, дум. У галузі наукового вивчення дитячого фольклору працювали свого часу

І. Франко, М. Дерлиця, П. Іванов, А. Метлинський, М. Номис, П. Чубинський, Б. Грінченко, О. Малинка, В. Данилов, М. Данильченко, Д. Яворницький, Леся Українка, пізніше його досліджували Г. Виноградов, В. Бойко, І. Березовський. На зламі століть помічаємо дещо інші підходи в галузі вивчення українського дитячого фольклору. З'явилися праці М. Дмитренка, О. Дея, Г. Довженок, М. Дунаєвської, Н. Сивачук, М. Стельмаховича, Г. Сухобрус, Н. Шумади, Л. Яцків та деяких інших авторів, увиразнюється етнопедагогічний аспект народної творчості. Але все ще недостатньо вивченим залишається етнокультурне тло вербальної знакової системи українського дитячого фольклорного мовлення. Саме цим і зумовлена актуальність дослідження.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі лінгвістичного аналізу виявити діалектну лексику у дитячому фольклорному мовленні, зокрема у казці. Матеріалом дослідження стала збірка українських народних казок.

Народні казки – усні художні твори розповідного, глибоко символічного характеру про вигадані, а часто й фантастичні події. Вони є одним з найбагатших і найяскравіших жанрів фольклору, де переплітається уявне й реальне. У казках відбито життя суспільства, взаємини між людьми, досвід багатьох поколінь, мораль і етика трудового народу, його мрії та сподівання.

Записи українського дитячого фольклорного мовлення, й казок зокрема, уперше з'явилися у другій половині XIX століття. У 1869–1870 рр. вийшли друком „Народные южнорусскія сказки” у двох випусках, упорядковані І. Рудченком. Туди ввійшли казки, що побутували на території Київської, Полтавської та Чернігівської губерній. 1878 року побачив світ другий том „Трудов этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край”, який складався із записів казкових текстів. Упорядником збірки виступив П. Чубинський. 1876 р. було опубліковано збірник М. Драгоманова „Малорусские народные предания и рассказы”, де поряд із переказами, легендами були вміщені деякі казки, записані С. Руданським, А. Димінським та І. Манжурую. Фольклористичний доробок С. Руданського і

А. Димінського був упорядкований та виданий у 1928 р. М. Левченком під назвою „Казки та оповідання з Поділля”. І. Манжура у 1890–1894 рр. видав „Казки, прислів’я та ін., записані в Катеринославській та Харківській губерніях” і „Малоросійські казки, прислів’я та повір’я, записані І. Манжурою” [3, с. 198].

У 1874 р. подружжя Марковичів – Опанас Маркович та Марко Вовчок – провело фольклористично-етнографічну експедицію у селі Качанівка Катеринославської губернії, де зібрало значну кількість прислів’їв, приказок та казок. А в 1895–1899 рр. великий масив народного епосу опублікував Б. Грінченко у виданні „Етнографічні матеріали, зібрані у Чернігівській та сусідніх з нею губерніях” [3, с. 198].

90-ті роки XIX ст. та початок XX відзначилися значним поступом у розвитку фольклористики в Галичині. Це засвідчили видання „Галицьких народних казок” О. Роздольського та декілька збірок В. Гнатюка: „Українські народні байки”, куди увійшли казки про тварин, „Народні казки” тощо. У 1986 році ці записи було перевидано, а у 2001 р. на основі цих записів укладено збірку „Казки Закарпаття”. Кожна з означених збірок характеризувалася наявністю специфічних діалектних рис того чи того регіону України.

Не менш цінними були записи Оскара Кольберга, польського фольклориста, який працював на галицькому Покутті з невеликими перервами протягом 1867–1880 рр., результатом тривалої збирацької діяльності стала чотиритомна праця „Покуття” (1882–1889), четвертий том якої складають народні казки. Збірник високо оцінений фахівцями. Зокрема, дослідники відзначали, що „Покуття” – це найкращий збірник української народної прози у польській фольклористиці, який за поетичною цінністю опублікованих зразків належить до класичних видань українського фольклору” [1, с. 13]. Особливістю збірника є те, що О. Кольберг за допомогою латинських графічних знаків зміг досить точно передати

особливості мовлення оповідачів і таким чином відтворити не лише лексичні та синтаксичні, а й фонетичні риси, властиві місцевому говору.

На сучасному етапі розвитку української діалектології поширеним є погляд про поділ на північне, південно-східне і південно-західне наріччя. Кожне з них характеризується певними фонетичними, словотвірними, лексичними, фразеологічними, морфологічними та синтаксичними особливостями.

Спробуємо на прикладі однієї з народних казок виявити особливості відображення того чи того наріччя. Відома українська народна казка „Про легіня, що повернув людям сонце, місяць і зорі“ привертає увагу читача вже своїм заголовком, де лексема „*легінь*“ набуває яскраво вираженого конотативного (діалектного) забарвлення, оскільки вживання означеного слова характерно для південно-західного наріччя.

Складна історія народностей південно-західного регіону України від доби Київської Русі до середини ХХ ст., насамперед наявність тривалих у часі адміністративних меж, розчленування території наріччя між різними державами, інтенсивні впливи інших мов, зумовили значну діалектологічну диференціацію цього наріччя. У ньому виділяють три групи діалектів: 1) волинсько-подільську, яка об'єднує волинський говір і подільський говір, що поширені на території історичних Волині і Поділля; 2) галицько-буковинську, об'єднує наддністрянський говір, покутсько-буковинський говір (надпрутський), гуцульський говір (східнокарпатський), надсянський говір, поширені на території історичних Галичини і Буковини; 3) карпатську, об'єднує бойківський говір (північнокарпатський або північнопідкарпатський), закарпатський говір (середньозакарпатський, підкарпатський, південнокарпатський), лемківський говір (західнокарпатський) [4, с. 444].

Риси за якими південно-західне наріччя протиставляється південно-східному і північному наріччям, охоплюють усі чи більшість говорів наріччя; частина специфічних для південно-західного наріччя рис має

вузьколокальний характер. Багато важливих для структури південно-західного наріччя ознак не протиставляються іншим наріччям, вони є інтегральними.

Спостереження над текстовою структурою казки „Про легіня, що повернув сонце, місяць і зірки“ дозволило дійти таких результатів:

1. Серед фонетичних особливостей південно-західного наріччя подибуємо рефлексію давніх *o, e* в новоутворених закритих і ненаголошених складах як *i*, наприклад: „*пiрву*“ (263; тут і далі подаємо номер сторінки за виданням: Українські народні казки: для мол. та серед. шк. віку / [передм. М. К. Дмитренка ; упоряд. О. С. Яремійчук]. – К. : Веселка, 1989. – 412 с.), „*пiрвеш*“ (265) від порвати.

2. На рівні словотворення знаходимо поширений у південно-західному наріччі суфікс -ис'к(о) [-иск(о)] аналогічний до -ишч(е) південно-східних і частини північних говорів, наприклад: „*панисько*“ (260), „*хлопчисько*“ (261).

3. Лексичний склад південно-західних говорів має найбільше відмінностей від загальнонародної мови, до них входять як окремі обласні слова, наприклад „*любаска*“ (266) – коханка, так і запозичення з румунської, угорської та турецької мов. Зокрема слово „*легінь*“ (260 – 261) – молодий парубок, на думку Т. Жилко, є запозиченням з турецької мови (тур. legin) або безпосередньо, або через румунську мову [2, с. 151]. Похідне слово „*газдує*“ (264) від „*газда*“, наголошує дослідник, є запозиченнями з угорської та румунської мов (угор. gazda, рум. gazdă) [2, с. 151]. Засвідчено в тексті казки й інші лексичні одиниці, що характеризують мову південно-західного наріччя: „*пательня*“ (261), „*файно*“ (261), „*кавальчик*“ (261), „*цiсар*“ (261), „*гуцул*“ (262), „*гойкання*“ (263) тощо. Вирізняються в тексті слова розмовного характеру: „*абим видів, що вона за одна*“ (262), „*Ти, чорте, не пужай мене своїм копитом*“ (262), „*Пек сему лиху!*“ (266), „*Я тутечки*“, – *крикнув чорт* (266).

4. У казці досить яскраво представлена система фразеологічних одиниць: „*зараз із тебе порохи посипляться*“ (262), „*доц лляв ще дужче,*

ніби десять хмар урвалося“ (262), *„віку вкоротаю“* (263), *„Нащо шукаєш собі гудза з нами?“* (263); вони, як і лексичні одиниці, відтворюють національний колорит південно-західного наріччя.

5. Як відомо, морфологічними рисами південно-західні діалекти найбільш вирізняються серед інших діалектних груп української мови. Ці особливості, як правило, є залишками колишніх рис мови українського народу. Так, у тексті казки спостерігаються наступні морфологічні ознаки південно-західного наріччя:

а) наявність редуплікованих (подвоєних) форм займенників: *„Все тото вам дам“* (261), *„яка тота царівна“* (261). Редуплікація торкнулася давньої форми займенника сей, с'а, се: сес, сес'а, сесе (у значенні цей, ця, це), а також займенника той, та, те: тот, тотá, тотó;

б) минулий час дієслів має залишки перфекта, що зазнав фонетичних та морфологічних змін, наприклад: *„абим видів, що вона за одна“* (262), *„Не можу, любонько, бо-м зв'язаний“* (266). Ці форми перфекта утворюються із „звичайних для української мови форм дієприкметникового походження і фонетично змінених, стягнених особових форм дієслова бути в теперішньому часі, що фактично звелися до закінчень. 1-а особа однини чоловічого роду має фонетично змінену (скорочену) форму допоміжного дієслова бути: -ім або -йем, а також -м. Дієслова минулого часу жіночого, середнього і чоловічого роду мають скорочену форму допоміжного дієслова бути -м“ [2, с. 99]. Знаходило в тексті казки фонетично змінену й скорочену форму дієслова бути, що має 2-а особа однини чоловічого роду -йес, -йіс, -с (м'які варіанти -йес', -с'), а жіночого та середнього роду -с (с'). Наприклад: *„Хочу, аби-сь повернув на небо зірки“* (264). Отже, ці енклітичні форми допоміжного дієслова можуть відокремлюватися від дієприкметникової частини минулого часу і приєднуватися як енклітики до інших членів речення – підмета, додатків, обставин тощо. Енклітичні частини перфекта вказують на особу, отже виконують таку ж функцію, як і особові займенники при відповідних дієслівних формах;

в) уживання числівників також має деякі місцеві відмінності, наприклад: „на *штири* кавалки“ (264), що є особливістю карпатських говорів (особливо лемківських і середньозакарпатських);

г) діалектно забарвленими є й службові частини мови, зокрема частки: бігме, най: „*Бігме, скручу й тобі*“ (264), „*Най мене ніхто не будить*“ (263).

6. Характерними для південно-західного наріччя є й синтаксичні особливості. Як правило, вони порівняно з фонетичними чи морфологічними, рідко мають виразно місцеві відмінності. Однак текст казки зафіксував окремі з них:

а) досить поширене сполучення прийменника до з знахідним відмінком іменника (крім назв країн) при дієсловах руху відповідно до переваги конструкції з прийменником у (в) загальнонародної мови, наприклад: „*Прийшов до столиці*“ (262), „*Легінь сів на коня, подався до палацу*“ (264), „*Ой, Антипку мій коханий, ходи-но до хати*“ (266), „*Легінь пішов до палацу*“ (266).

б) у складних реченнях підрядні мети мають здебільшого сполучник *аби*, наприклад: „*Але треба нам дати бочку горілки, аби хлопчина веселий був, бочку меду, аби дівчатам подобався, і бочку грошей, аби у нього багатство водилося*“ (261), „*Хочу, аби-сь повернув на небо зірки*“ (264), „*Давай зірки, як не хочеш, аби жаба дала тобі цицьки*“ (265), „*Віддай легеневі ту зірку, що я тобі подарував, і попроси, аби мене відпустив*“ (266), „*Тепер поїду за своєю мамою, аби вона подивилася й сказала, чи хоче такої невістки, як твоя царівна*“ (267).

Таким чином, аналізований матеріал дозволяє зробити висновок, що південно-західне наріччя в граматичній будові, лексичному складі, а частково і в фонетичній системі порівняно більше зберігає риси попереднього етапу розвитку української мови. Крім того, в ньому розвинулися і окремі місцеві риси, відмінні від рис інших наріч (і діалектних груп) української мови. Це пояснюється певними історичними причинами: відокремленістю території південно-західних (особливо карпатських) говорів

від основної території українського народу, меншою інтенсивністю міжтериторіальних відносин, а також і певним впливом інших мов на лексичний склад, постійним національно-колоніальним гнітом, що теж сприяв консервації як діалектних відмінностей, так і взагалі давніх рис мови. Тоді як в інших діалектах української мови, що були на одній компактній території українського народу, мовні риси розвивалися порівняно більш інтенсивно, а старі швидше занепадали, в південно-західних діалектах змінювалися і розвивалися певні риси значно повільніше, окремі ж риси як архаїчні збереглися ще й тепер. Перспективою дослідження є вивчення на тлі казкового епосу діалектних особливостей, їх просторової варіативності і територіальної диференціації, співвідношення і взаємодії з іншими формами існування мови етносу – літературною, просторіччям, соціальними діалектами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Данилюк Н. О. Культурологічна лексика сучасної української народної мови / Н. О. Данилюк // Дивослово. – 1999. – № 8. – С. 12–13.
2. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови / Ф. Т. Жилко. – К. : Рад. школа, 1955. – 315 с.
3. Сивачук Н. П. Український дитячий фольклор : підручник / Н. П. Сивачук. – К. : Деміур, 2003. – 288 с.
4. Українська мова. Енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К. : Укр. енцикл., 2000. – 752 с.

Victoria Cherevchenko

The reflection of dialectic features in Ukrainian children folklore speech (taking fairy tale epos as an example)

This article report on the reflection of dialectic features in Ukrainian children folklore speech (taking fairy tale epos as an example).